

Синьоводська битва 1362 р. і зміни у грошовому обігу Південної Русі-України.

У статті розглядаються історичні наслідки Синьоводської битви 1362 р. для грошового обігу на території України. Обґрунтовується думка, що саме ця подія створила умови й можливості для розвитку власного грошового господарства у Південній Русі. Першим з руських князівств, де було здійснено карбування власної монети в другій половині XIV століття, стало Київське князівство.

The historical consequences of the Synyovodska battle of 1362 for the money turnover in Ukraine have been examined. A conception has been substantiated, according to which the mentioned event created the opportunity and the necessary conditions for the development in the Southern Rus the monetary economy of its own. The first of the principalities of the ancient Rus to mint its own coins in the second half of the XIV century was the Kiev principality.

В середині-другій половині XIV ст. на українських землях відбуваються кардинальні зміни як політичного, так і економічного характеру. Фактично закінчується так званий „безмонетний період”, обумовлений низкою факторів.

Основна маса золотоординських монет, що потрапляла у руські князівства в першій половині XIV ст., напевно, переплавлялась у злитки і відправлялась назад в Орду у вигляді щорічної данини. Можна припускати, що у XIV ст. злиток став регламентованою формою виплати ординського „виходу”. В цьому не останнє місце мусили посісти й традиції давньоруського часу, коли злиток срібла – гривна був основною грошовою одиницею у Східній Європі. На жаль, нині не можливо окреслити верхню межу виготовлення та обігу шестикутних гривень „київського типу”, які набули значного поширення у давньоруський час. Проте дослідники наголошують, що одні з перших золотоординських монет, виготовлених у Криму в 60-80 роках XIII ст., карбувалися згідно ваги саме київської гривни – 163,726 г. А сама спроможність карбувати монети у монгольській держави могла з’явитись лише за умови накопичення великої кількості срібла, що надходило з „ординським виходом” у злитках¹.

До 60-х рр. XIV ст. на території Київської, Чернігівської і Переяславської земель немає чітко датованих монетних знахідок, хоча у скарбах Середньої Наддніпрянщини 60-90-х рр. XIV ст. присутні дирхеми 30-50-х років XIV ст., переважно, сарай-ал-джедідського та гюлістанського карбування Джанібєка (1342-1357). В той же час південніше, у степовій частині України, відомі знахідки як срібних, так і мідних джучидських монет 30 – 50-х років XIV ст.

Політична криза, що вразила Золоту Орду в кінці 50-х років XIV ст., мала одним із своїх наслідків значне скорочення монетного виробництва. Відцентрові тенденції призводять до руйнування традиційних торговельних шляхів і каналів як надходження срібної маси, так і її відтоку. Відтак можемо припустити, що значна частина дирхемів Джанібєка в українських знахідках пізнішого часу – результат „неповернення” в кінці 50-60-х роках XIV ст. раніше накопиченої монетної маси.

Напевно, що на початку 40-50-х років XIV ст. на динаміці монетного обігу суттєво позначилась також і епідемія чуми. Дослідники наголошують, що від неї найбільше страждали торговельні міста степів, торговельні шляхи, вона спричинила значні зміни в демографічній ситуації, укладі життя. Зокрема, з втечею від чуми переселенців з Поволжя пов’язують чисельні знахідки монет хана Джанібєка на Дністровсько-Прутських землях². Наслідки пошесті, безумовно, мали негативно позначитись й на регулярності збору данини та розмірі „ординського виходу”.

В результаті спланованої антиординської воєнної кампанії Великого князівства Литовського і Руського на півдні Дніпровсько-Південнобузького межиріччя 1362 р.³ були створені політичні передумови для кардинальних зрушень економічного характеру. Князівство здобуло право контролю над ланками найважливіших торгових артерій Східної Європи. Вірогідно, крім наддніпрянських князівств та Поділля, від сплати данини чи її пом’якшення (принаймні на якийсь час) звільнилися і західноукраїнські землі, що перебували під владою польського короля, але населення яких сплачувало данину ординцям⁴.

Особливе значення в левантійській торгівлі мав шлях між Львовом і Кримом. Яскравим свідченням активного функціонування цього шляху в 60-70-х роках XIV ст. є два скарби, які дуже відрізняються від інших скарбів Центральної України того часу: Торговицький, знайдений у 1894 р., і Пастирський (1883 р.)⁵. У Торговицькому скарбі, знайденому на березі р. Синюхи, було 173 монети: джучидські дирхеми від часів Тохти (1290-1312) до Навруза (1359-1360), та 6 празьких грошів Вацлава II (1305-1310), Яна I Люксембургського (1310-1346) і Карла I (1346-1378). На те-

риторії Наддніпрянщини празькі гроші практично не брали участі в грошовому обігу аж до початку XV ст., але на Галичину і Волинь масово надходять вже з початку XIV ст.

Було б привабливим пов'язати цей скарб з Ольгердовим походом на Поділля і військовими діями біля Синіх Вод 1362 р. Особливо спонукає до цього факт відсутності в ньому монет Мамаєвого хана Абдуллаха (1361-1370), які набувають реального розповсюдження на українських землях лише в середині-другій половині 60-х років XIV ст.

Дуже цінним є скарб з Пастирського, в якому разом з 38 празькими грошами Карла I та Вацлава IV (1378-1419) було 86 галицько-руських (львівських) напівгрошів Людовика Угорського (1372-1378). Це самий східний відомий пункт знахідки галицьких монет, обіг яких у XIV ст. обмежується, здебільшого, Галичиною і Західним Поділлям. Знахідки таких монет у Наддніпрянщині свідчать про певне нарощування грошової маси вздовж міжнародного торговельного шляху, що у XIV ст. пролягав через Поділля.

У науковій літературі висловлено припущення про військово-політичну угоду наприкінці 1361 р. між Ольгердом і Мамаєм⁶, яка допомогла Ольгерду відвоювати значну частину Південної Русі та закріпити її за Великим князівством Литовським, а Мамаю утвердити свою владу у Сараї. Але, як уже зазначалося, реального розповсюдження на землях Південної Русі-України дирхеми Мамаєвого хана Абдуллаха набувають лише в другій половині-кінці 60-х років XIV ст. Цей факт можна пояснити тим, що і після Синьоводській кампанії 1362 р. на українських землях залишався значний запас монетарного срібла з попередніх років. До того ж наступні пожвавлення економічного життя та розвиток міст сприяли надходженню нових монетарних мас.

Літописи поєднують перемогу Ольгерда 1362 р. із утвердженням його влади над Поділлям і Середньою Наддніпрянщиною⁷. На жаль, у джерелах немає звісток про те, кому і в якому розмірі і чи взагалі виплачував данину попередник Володимира – Федір в кінці 50-х років XIV ст. Імовірніше за все, що після смерті Бердібека у 1359 р. регулярна данина не відправлялася в Орду. Відома літописна згадка під 1331 р. про баскака⁸, який разом з князем Федором Київським під Черніговом взяв відкуп з новгородського архієпископа, дає право стверджувати, що Київ в першій половині XIV ст. був опорним адміністративним пунктом збирання данини і відправки в Орду. При чому, під контролем київського баскака знаходилась значна територія, принаймні до Чернігова. Звільнені від ординських поборів князі Ольгердовичі, посаджені батьком в Південній

Русі, успадковують систему збору податків, створену за ординського володарювання. Деякі дослідники (Ф.Леонтович, Ф.Шабульдо) на підставі цих звісток схильні розглядати 1362 р. як час припинення сплати регулярної ординської данини з українських земель.

З утвердженням влади Ольгердовичів у князівствах Південної Русі сталася певна політична стабілізація у регіоні, що загалом сприяла нагромадженню запасів срібла і створенню умов для карбування монет деякими з їх правителів.

Зокрема, дослідники вже упродовж століття пов'язують з ім'ям Володимира Ольгердовича (1362-1394) відновлення карбування власної монети у Києві. Всього відомо біля 1200 київських монет Володимира Ольгердовича, які поділяються на 7 типів і походять з 16 пунктів знахідок⁹. Особливий інтерес викликають монети з наслідуваннями ординським дирхемам, віднесені до перших спроб київського карбування. Нині виділено 19 найдавніших київських монет I типу, крихитних за розміром у 8–13 мм, що є наслідуванням золотоординських дирхемів Джанібєка, карбованих в Гюлістані у 752-753 р.х. (1351–1353). Вони відомі за Борщівським скарбом на Київщині, окремою знахідкою з Києва та монетою невизначеного походження з Національного музею історії України.

Наслідування різним групам золотоординських монет мало місце також у карбуванні князівств Північно-Східної Русі. В залежності від вагових характеристик двостороннє наслідування гюлістанського карбування Джанібєка відносять до суздальсько-нижньгородського або рязанського карбувань до Тохтамишового часу (до 1380 р.)¹⁰.

На підставі наявних джерел важко визначити, коли саме – чи одразу після Синьоводської битви 1362 р., чи, можливо, дещо згодом було налагоджено київське виробництво монет. Характерне для їх перших емісій наслідування дирхемам Джанібєка може вказувати на досить раннє датування таких монет, ще до початку 70-х років XIV ст. – часу активного надходження і обігу монет мамасевих ханів Абдуллаха і Мухаммед Буляка в Середній Наддніпрянщині. Певна річ, що необхідність карбування київських монет зумовлювалася потребами князівства в розмінній монеті й можливостями київського князя в накопиченні срібла. Незаперечним є й те, що випуск монет з наслідуваннями типу одного з найрозповсюдженіших дирхемів був продиктований економічними потребами. Адже внутрішні податки і побори, здійснювані князівською адміністрацією, збиралися з населення, звиклого до джучидського дирхема. Що ця обставина була врахована, вказує наявність ординських та київських монет в одних скарбах 60 – 90-х рр. XIV ст.

Таким чином, в результаті Синьоводської кампанії 1362 року в Південній Русі були створені необхідні умови для розвитку власного грошового господарства. Також було здобуто дуже важливу ланку шляху надходження монетарного металу не тільки зі Сходу, але й із Заходу. На це вказують Торговицький і Пастирський скарби. Київське князівство одним з перших у Східній Європі XIV ст. стало спроможним на випуск власної монети за умов відсутності місцевого видобутку дорогоцінних металів.

Примітки:

- ¹ Федоров-Давыдов Г.А. Основные закономерности развития денежно-весовых норм в Золотой Орде // Археографический ежегодник за 1957 год. – М. – 1958. – С. 8; Янин В.Л. Денежно-весовые системы русского средневековья : домонгольский период. – М. – 1956. – С. 185.
- ² Русев Н.Д. Возникновение городов Поднестровья XIV ст. в свете нумизматических материалов // Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы. – Кишенёв, 1990. – С. 118-139.
- ³ Шабульдо Ф.М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. К., 1998. – С. 63.
- ⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.4. – С. 43.
- ⁵ Kotlar M. Znaleziiska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainskiej SSR. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. – 1975. – Nr. 14, 103.
- ⁶ Шабульдо Ф.М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998. – С. 35. Сучасну інтерпретацію див.: Шабульдо Ф.М. Наративні джерела та перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води та Білобережжя 1362 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2000. – С. 57-74.
- ⁷ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.4. – С. 78-79.
- ⁸ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.4. – С. 17.
- ⁹ Kozubowsky G. Monety księstwa kijowskiego w XIV w // Wiadomości numismatyczne, R. XXXVIII, 1994, z. 3-4. – S. 127-134.
- ¹⁰ Федоров-Давыдов Г.А. Находки джучидских монет // Нумизматика и эпиграфика, 1963. – Вып. IV. – С. 179-181; Федоров-Давыдов Г.А. Монеты Нижнегородского княжества. – М., 1989. – С. 153, 247.

Козубовський Георгій Анатолійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України. Досліджує гроші та грошовий обіг України доби середньовіччя.

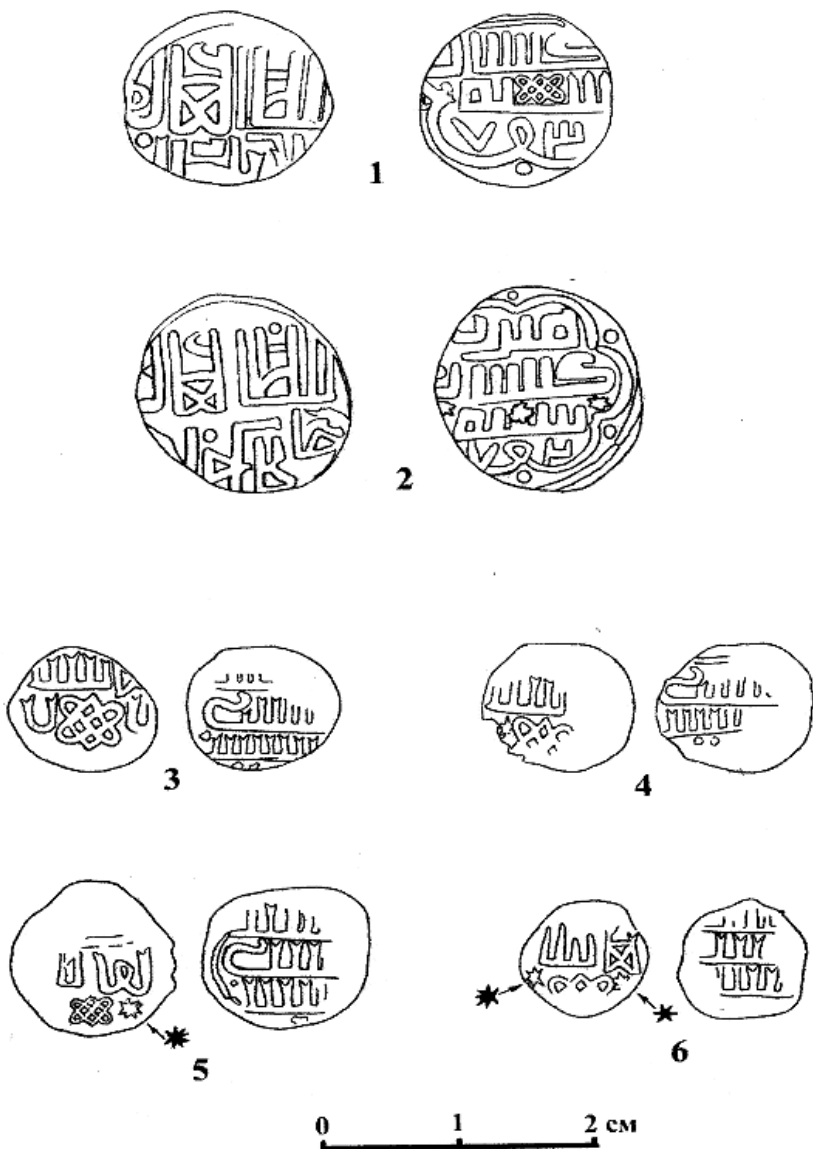

Рис. 1. 1,2 – гулістанські дірхеми Джанібєка від 652 р.х. (1351/1352) та 753 р.х. (1352/1353); 3-6 – наслідування гулістанським дірхемам Джанібєка – київські монети I типу з Борщівського скарбу на Київщині.

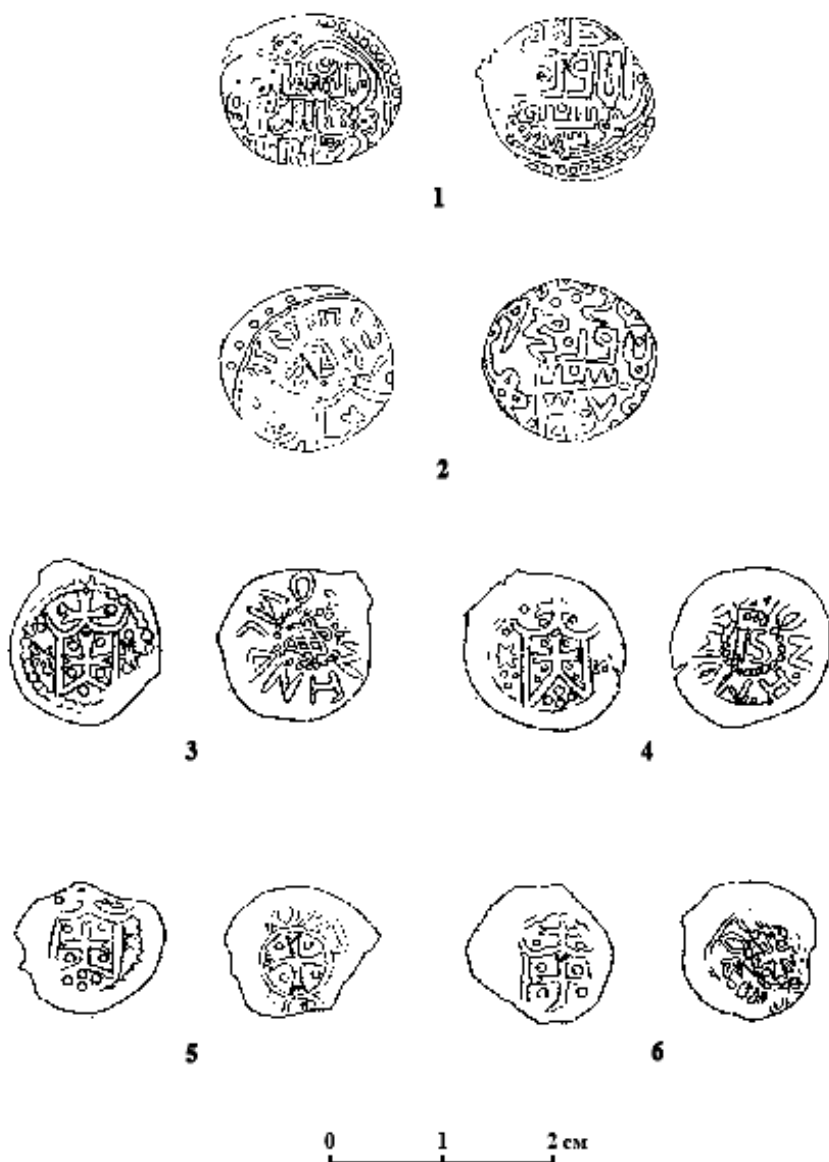

Рис. 2. 1 – ординський дїрхем Мухаммеда Буляка від 773 р.х. (1371/1372);
2-6 – монети Володимира Ольгердовича (1362-1394)